

Krausz Tamás:

**Gramsci és a húszas éves megvalósult bolsevik
alternatíva**

Sajnos a felkészülésre – a szíves felkérés ellenére is – csak kevés időm maradt, ezért tulajdonképpen nem is előadás lesz, hanem egy vitaindító referátumot tartok. Megpróbálom harminc percben összefoglalni a következő kérdésre vonatkozó nézeteimet, megfigyeléseimet. Amiről szólok, az ennek a kötetnek, /Gramsci: Filozófiai írások.../ amit gondolom mindenki ismer, Buharinra és Trockijra vonatkozó megjegyzéseit fogja érinteni, ami talán – jó esetben – hozzájárulhat ahhoz, hogy adekvátabban olvassuk ezt a néhány oldalt. Az a tapasztalatom, hogy elég sok vonatkozásban a Buharinra és Trockijra vonatkozó passzusokat félremagyarázzák.

Ha a hallgatóság nem nagyon unja, akkor előfordulhat, hogy néhány helyről időzni fogok a kötetből. Ha nagyon hosszúak, akkor szóljatok, hogy ismeritek, a könyökötökön jön ki.

Az első probléma: mi az, amit Gramsci tudhatott Trockijról, Buharinról, netán Sztálinról, mennyiben voltak Gramscinak megbízható ismeretei arról, hogy milyen szerepet játszott-

tak ők a belső politikai harcokban? Erről a kérdésről talán Székely Gábor fog szólni részletesebben a Komintern és Gramsci moszkvai tartózkodásával kapcsolatban.

Egy dolog bizonyos: Gramsci ismerte azokat a legendákat, amelyek Trockijra vonatkoztak a húszas évek elején. Mire gondolok elsősorban? A legelső – ez még több oldalról előkerül, majd még említeni fogom más összefüggésben – Trockij és a bonapartista jelző. Talán emlékeztek rá, mi ennek a forrása? Ha az összefüggéseket az ember nem ismeri, nem tudja ezeket a szövegeket olvasni, hogy mire vonatkoznak.

Kétségtelen, hogy amikor 1923. végén, pontosabban októberben megszerveződik a bolsevik párton belül a baloldali ellenzék, annak hamarosan Trockij lett a vezetője, de nem ő hívta életre és kezdetben nem is ő volt a vezetője, de 24-ére már elismert feje lett ennek a csoportnak. Az ellenzékkel szembeni küzdelemben terjedt el az a nézet, hogy Trockij, mint hadügyi népbiztos, a saját kezébe kívánja a hatalmat venni. Minden olyan történelmi szituációban, amikor egy politikai párton belül különböző frakciók ütköznek össze, a frakcióharcok logikája föltételez bizonyos eszközöket. Trockij politikai lejáratásában az volt az egyik ilyen "pletyka", hogy ő bonapartizmusra tör, ami szinonimája annak, hogy ő kívánja a hatalmat átvenni és egyszemélyi diktatúrát bevezetni. Az, hogy

Trockij személyi diktatúrát kívánt volna bevetetni a húszas években, természetesen nem állja meg a helyét, ilyen adatokkal vagy dokumentumokkal nem találkoztam. De ettől függetlenül, rendkívül érdekes, hogy Gramscinak ez a megjegyzése mélységesen tükröz valamit a korabeli szovjet-oroszországi viszonyokból. Ha nem is Trockij, de másvalakivel kapcsolatban ez a jelző és a probléma, amit a bonapartizmus fogalma alatt Gramsci tárgyalt, reális történelmi problémává vált. /A maga helyén majd erre a kérdésre kitérek; először megpróbálom főlvázolni, hogy miről kellene majd beszélnem./

Hogyan érthető meg egyáltalán Gramscinak Buharinhoz és Trockijhoz való viszonya. Mindenekelőtt, ez akkor érthető meg módszertani síkon, ha látjuk, hogy Gramsci kettős polémiát folytat az egész kötetben. Egyrészt, vitatkozik a pragmatizmussal, a polémia másik iránya a dogmatizmus ellen irányul. Azt mondja a 101-102. oldalon, hogy: "Ha igaz, hogy minden filozófia "politika", és minden filozófus lényegében politikus ezt még inkább elmondhatjuk a pragmatistáról, aki a filozófiát közvetlen értelemben "utilitarisztikusan" konstruálja. Ez azonban /mint mozgalom/ elképzelhetetlen a katolikus országokban, ahol a vallás és a kulturális élet a reneszánsz és az ellenreformáció kora óta különvált egymástól, elképzelhető viszont az angolszász országokban, ahol a vallás szorosan a mindennapi kulturális élethez tapad, s nincs bürokratikusán

központosítva és szellemileg dogmákba merevítve... Az olasz vagy német típusú "individuális" filozófus közvetve kötődik a "gyakorlathoz" ... a pragmatista ellenben azonnal hozzá akar kötödni, s így valójában úgy tűnik, hogy az olasz vagy német típusú filozófus "gyakorlatibb" a pragmatistánál, aki a közvetlen, gyakran vulgáris valóságból ítél, míg az előbbi magasabb célt követ, magasabbra helyezi a céltáblát..."

Egyrészt tehát a pragmatizmussal való polémia Gramscinak az egész kötetben végighúzódó törekvése. Magával, a kommunista teórián belüli problémákkal összefüggésben viszont többnyire a dogmatizmus ellen vitatkozik. Ezt az alábbiakban majd még bizonyítani fogom. Ugyanezzel az összefüggéssel, a pragmatizmussal kapcsolatosan – megint nem akarok idézni – elemzi az ideológiák történelmi típusait: egyrészt strukturálisan szükségszerű, szerves ideológiát különít el, másrészt a pragmatizmus az úgynevezett önkényes ideológiákkal fonódik össze jobban, mert kiindulópontjában a fennálló viszonyok konzerválását tűzi ki célul. Ennek a pragmatizmus elleni vitának rendkívüli jelentősége van módszertani szempontból, mert nélküle nem érthető meg a dogmatizmussal való vita.

Ezzel el is intéztem a pragmatizmust, mert itt a kérdésföltevéünk csupán az volt, hogy mi Buharin és Trockij megítélése Gramscinál. Volt már vita a Társadalomelméleti Kollé-

giumban korábban is a sztálini korszakban megszilárdult filozófia természetét és sorsát illetően. Éppen ezzel kapcsolatosan különös jelentősége van annak a filozófiai vitának, amit Gramsci Buharin ellen folytatott. Aki véletlenül nem tudná, ezt a könyvet Buharin 1921-ben adta ki Szovjet-Oroszországban, a világ sok nyelvén megjelent, nagyon sok kiadást megélt, 1984 valamelyik Filozófiai Szemléjében magyarul is olvasható ennek a könyvnek körülbelül a kétharmada. Itt nem tudok belemenni a könyv ismertetésébe, de hát elég az, hogy a Lukács-évforduló kapcsán nyilván mindenki ismeri már Lukács Buharin-bírálatát, s Gramsciét is nyilván olvastátok, úgyhogy rekapituláljuk röviden ennek a könyvnek a minősítését Gramsci részéről. A "presztálinista" marxizmus klasszikus filozófiai munkájaként tárgyalja ezt a művet Gramsci.

Nem véletlen, hogy éppen Buharinnal vitatkozik és nem mással, jóllehet még föl tudnék sorolni a korszakból néhány filozófiai művet. Kétségtelen, hogy a húszas évek elejétől kezdve ez volt az alapvető filozófiai tankönyv a Szovjetunióban. Gramsci nem tudom, hogy oroszul hogyan tudott és hogy mennyire ismerhette az orosz anyagokat, /de ezekre majd Székely Gábor kitér/. Mindenesetre nem tűnik ki a könyvből, hogy Gramsci részletesebben ismerte volna a buharini mű körüli vitákat. Ugyanis bármilyen furcsa, Buharin könyvét

Szovjet-Oroszországban – hangsúlyozom, a filozófiai életben – /a politikai életben nem okozott különösebb problémát/ nagy vita kísérte, s tankönyvjellege ellenére nagy vihart kavart. Tehát a filozófiai életben rendkívül erős fenntartásokkal fogadták. Abban az időben még a politikai vezetőket nem övezte semmilyen szakrális tisztelet, tehát egy kezdő fiatalembert, aki éppen kijött mondjuk a Krasznaja Professzura Intézetből, írhatott Buharinról és ellene, aki a Politikai Bizottság tagja volt. Írhatott Buharin művéről olyasmit, hogy hát Buharin elvtárs nem teljesen igazodik el a hegeli örökség kérdésében, és más efféléket. Nem biztos, hogy igaza volt. Azért mondom mindezt, mert hozzátartozik a korszak megértéséhez.

Tehát volt egy nagy vita, s úgy tűnik, hogy ezt nem nagyon ismerte Gramsci. Ez azért érdekes, mert az ő ellenvetései megfogalmazódtak Buharinnal kapcsolatban mások részéről is. Nemcsak Lukács, hanem mások is bírálták, de a lukácsi kritikával nagyon összetart Gramsci bírálata. Mi hangzik el Buharin könyvével kapcsolatban a leggyakrabban? Naturalisztikus, "scientista", a történelemtől "megfosztott" ismeretelmélet, Hegel és a dialektika meg nem értése, stb. Tehát ezek a megfogalmazások térnek vissza. "A történetiségétől megfosztott: ismeretelmélethez" odaírtam a 124. oldalt, ott a következőket mondja Gramsci: "A logikát és az általános módszertant magán- és magáért-valónak fogják fel, mint a konkrét gondolkodástól

és a konkrét szaktudományoktól elvonatkoztatott matematikai formulák gyűjteményét..." Másutt ezt mondja, kicsit lejjebb /kihagyok, hogy ne legyen nagyon terjengős az idézet/: "A gyakorlat filozófiája, minthogy a "spekulatív" jelleget jogos határai közé szorítja..., a valósággal és az igazsággal leginkább megegyező történeti módszertannak tűnik."

No most kétségtelen, hogy ha valaki elolvassa Buharinnak e filozófiai munkáját, az a legszembetűnőbb, hogy egész egyszerűen a történelemtől teljesen eloldott fogalmi konstrukciók gyűjteménye. Mi ennek a forrása /erre Gramsci nem tér ki/? Gramsci nagyon jól ismerte Nyugat-Európát, különösen és magától értetődően Olaszországot. Az orosz filozófiai tradíciót úgy tűnik kevésbé jól ismerte, ugyanis nem utal arra, /ezzel összefüggésben Lukács azért utal rá/, hogy Oroszországban, az orosz marxizmus keletkezésétől fogva volt a dialektikával kapcsolatosan volt egy "érzéketlenség" stb. Ha a legnagyobb XIX. századi orosz gondolkodókat megnézzük, tulajdonképpen számukra Feuerbach volt a filozófiai gondolkodás mintája, nem Hegel. A dialektika elemeit nem lehet felfedezni se Csernyisevszkijnél, se senkinél. Azzal együtt; hogy a legnagyobb orosz gondolkodó a XIX. században talán Csernyisevszkij, Feuerbach filozófiai horizontját sem valószínű, hogy megközelítette vagy éppenséggel meghaladta volna. Egész egyszerűen nem volt mély filozófiai tradíció, a dialekti-

kus gondolkodásnak nem volt hagyománya. Ezért még az orosz marxisták körében is mindez érzékelhető. Még tulajdonképpen Plehanov volt az, aki ezen a téren a legtovább megy, de nem véletlen, hogy Leninnek, aki egyébként sem volt filozófus, még Plehanov dialektikájával kapcsolatban is vannak fenntartásai. Ebből a szempontból érdemes egy sor dolgot megnézni a Leninszkije Szbornyikiban és a Filozófiai Füzetekben stb. Aztán 1921-ben és azután az úgynevezett dialektikusok /van három irányzat... nem megyek bele; hangsúlyoztam, hogy csak akkora teszem ezt, hogy ha kérdésként merül föl/, akik a plehanovi örökségre mennek vissza, különös averzióval fogadták buharini művet és a legrosszabb "mechanicizmussal" vádolták, anélkül azonban, hogy ők maguk létre tudtak volna hozni bármilyen olyan "tanítható" tankönyvet, amit Buharin végül is létrehozott. Ugyanakkor teljes joggal jegyzi meg Gramsci, hogy a marxizmus, a tudomány nem is fejthető ki tankönyvekben, mert ez utóbbi nem az a műfaj, ahol a tudomány művelhető.

A tankönyv jó bizonyos nézetek rendszerbe foglalásához, ahhoz, hogy megtanulható legyen, de két különmű dolgot akart Buharin összeegyeztetni: tankönyvet is akart írni, meg tudományt is akart csinálni. Azt mondja Gramsci, hogy ez nem fér össze, ez két külön dolog. Szovjet-Oroszországban olyan volt a helyzet, hogy a politika és a filozófia területén tömegmérétekben el kellett sajátítani, meg kellett tanulni,

– Buharin szavaival szólva – az ábécét. Tehát ilyen különböző feladatok torlódtak össze, illetve nem váltak szét. Könnyű ugye ma a történésznek hatvan-hetven évvel később jól elverni a port a korszak vezéreire, hogy ezt nem látták jól meg, azt nem látták jól, egész egyszerűen ez a "tanulás" a korszak szükségletrendszeréből fakadt. Anélkül kellett tehát Buharinnak tankönyvet írnia, hogy a marxizmus minden iránya jól kifejlődhetett volna. És mégis egy marxista igényű tankönyvet kellett írni. Ez az ellentmondás van tehát benne a buharini könyvben. Gramsci a börtönből úgy láthatta, hogy ez egy fölösleges könyv. Ez azonban vitatható, mert hiszen egy csomó ember ebből tanult, és nem volt helyette más. Az adott fokon egy ilyen tankönyv jött létre, ami persze nem a könyv kritikája ellen szól. De keletkezésének, megértéséhez bizonyos empátia, a korszakba való beilleszkedés feltétlenül szükséges, ha el akarunk a problémák között igazodni.

Végül arra vonatkozóan, hogy a tankönyv szisztematizálás alkalmatlan a tudomány műveléséhez, felidéznék itt egy nagyon jó megfogalmazást: 189. oldal. /De szóljatok, hogyha ismeritek és a könyökötökön jönnek ki ezek az idézetek!/
/

A tudomány és rendszer problematikáját illetően Gramsciban zseniális, hogy nagyon korán fellép a Trockijnál és sok más bolsevik szerzőnél is megfigyelhető "rendszerterem-

tési" mánia ellen. Trockij le is írja egyébként az önéletrajzában, hogy ő már kisgyerek kora óta vonzódott a rendszerhez /ez nem biztos, hogy előnyös tulajdonságává vált- a későbbiekben/ – Idézem Gramscit: "Lehet-e kezdőknek szóló alapfokú munkát, kézikönyvet, Népszerű tankönyvet írni egy olyan tanról, amely még a vita, a polémia kidolgozása stádiumában van? Egy népszerű kézikönyv nem fogható fel másnak, mint valamely meghatározott téma formailag dogmatikus, stilisztikailag átgondolt, tudományos szempontból világos kifejtésének: csak bevezetés lehet a tudományos vizsgálódáshoz – és nem eredeti tudományos kutatások kifejtése –, fiataloknak vagy olyan közönségnek szánva, amely az adott tudományág szemszögéből fiataloknak számít, tehát közvetlen szükség van "bizonyosságokra", olyan nézetekre, amelyek legalább formailag igaznak és vitán felülinek mutatkoznak.

Ha egy bizonyos tanítás nem érte még el fejlődésének ezt a "klasszikus" szakaszát, minden "kézikönyvesítésére" irányuló kísérlet szükségképpen kudarcba fullad, logikai rendszerezése csupán látszólagos és illuzórikus lesz, nem több – ahogy éppen a Tankönyv példája bizonyítja –, mint össze nem illő elemek mechanikus egymás mellé helyezése... Csakhogy általában azt hiszik, hogy a tudomány feltétlenül "rendszert" jelent, s ezért derűreborúra rendszereket szerkesztenek, amelyek a rendszer szükséges belső koherenciája helyett csupán

annak mechanikus külsőségeivel rendelkeznek." Ezzel az érveléssel jellemzi tehát a könyvet.

A dogmatizmus filozófiai bírálata mellett a dogmatizmusnak van egy politikai bírálata is Gramscinál. Most térek át Trockijra. Politikai bírálat. Nehezebb lesz bemutatni ezt az összefüggést, mert itt van egy bonyolult politikatörténet... Itt mégiscsak eddig egy filozófiai műről volt szó, amit lehet ismerni: a kategóriák azok számára, akik filozófiát tanultak, elég világosak. Viszont Trockij kapcsán nagyon nehéz röviden összefoglalni, hogy miről is van szó, de kísérletet teszek rá, mert lassan ugye az időm a végére járok.

Tehát arról van szó, hogy ez az egész permanens forradalom körüli vita, amivel Gramsci itt elég szépen foglalkozik, ez tulajdonképp a keletkezését tekintve 1904-re megy vissza. Akkor "értésült" először Trockij a permanens forradalom problémájáról Parvus közvetítésével. De itt és most nem is érdekesek a részletek, a lényeg az, hogy 1907-re alakul ki Trockijnál egy végső koncepció. Azért mondom, hogy végső, mert 1922-ig gyakorlatilag változatlanul ugyanezt mondja. Mi ennek a lényege? Egy dolgot Trockij megértett, jobban, mint bármely mensevik, és ezért 1907-ben a bolsevikokkal tart az alapkérdésben. Mi az alapkérdés? Ugye a mensevikeket és a bolsevikokat 1907-ben... De itt álljunk meg, mert nem

evidenciáról van szó. Mindig azt tanultatok eddig a tud.szoc.-ban vagy valahol, hogy a bolsevikok és a mensevikek szétszakadtak 1903-ban és hát ettől kezdve mondja Lenin, hogy a bolsevizmus létezik. De ez nem jelenti azt – ezt Lenin később mondja, több mint tíz évvel később, az kilencszázhuszas "A baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegségé"-ben –, hogy az igazi, döntő, visszavehetetlen szakadás, az tulajdonképpen 1907. Miért? 1903-ban még csak a szervezeti kérdés volt a vita tárgya, nagyon lényeges, de még a szervezeti kérdés terén sem volt teljes a szakadás. Azonban egy olyan kérdés merül fel 1905-1907-ben, ami végleges, megismételhetetlen, szakadást idézett elő, többé nem is ülnek össze közös kongresszusra a bolsevikok és a mensevikek. Mi ez az alapkérdés?

Az orosz forradalom megítélése és az orosz történelem perspektíváinak megítélése. A mensevikek azon az állásponton vannak, hogy mivel a forradalom elbukott, kiderült, hogy csak egy irányba tarthat Oroszország fejlődése. Végig kell járni nyugat-európai civilizáció útját. Innen jön ugye az az illúziója a mensevikeknek, hogy a cárizmus körülményei között lehet legális tömegpárt stb. Plehanov ugyan ezeket az illúziókat nem szereti, egy időre meg is szakítja velük a kapcsolatot. Tehát van egy illúzió, hogy a cárizmus keretei között Oroszországban tömegpártot lehet létrehozni. De hát ennél is veszélyesebb illúzió volt azt gondolni, hogy predeterminált az

orosz történelmi fejlődés, hogy csak a nyugati vonalon mehet tovább. Másutt írja is Gramsci, hogy Lenin ezzel szemben mélyen nemzeti gondolkodó volt. Mit jelent az, hogy mélyen nemzeti gondolkodó volt? Hogy a kiindulópontja Oroszország volt. Lenin megértette, hogy ezer ok miatt – ebbe itt most nem tudok belemenni –, ezer ok miatt Oroszország semmiképp sem fejlődhet a nyugat-európai struktúraformák szerint.

Ebben az alapkérdésben – és ezt fehéren-feketén dokumentumokkal lehet igazolni jegyzőkönyvileg –, 1907-ben az V. londoni kongresszuson ebben a kérdésben Trockij a bolsevikokkal tart, itt nincs mese. Azt mondja, hogy a mensevikekkel ellentétben a bolsevikoknak van igaza, s még arra is hajlandó, hogy polgári forradalomnak nevezze az 1905-ös forradalmat. Majdnem szó szerint ezt mondja. Azt hangsúlyozza, minden legendával ellentétben, hogy Oroszországban a munkáspárt legközelebbi szövetségese a parasztság és nem a burzsoázia, amint a mensevikek mondták. A mensevikek azt mondták, hogy ha a nyugat-európai fejlődés szerint megy Oroszország, akkor a burzsoáziával kell tartson a proletariátus. A bolsevikok és Trockij azt mondják, hogy nem. Hogy kerül be ide a permanens forradalom elmélete Mindenki tudja, hogy a fogalmat már használta Marx, /1848/, Lenin is használja és minden marxista, a mai napig a tankönyvek is használják, igaz, mindig más értelemben. S mindig gyanús is egy kicsit ez a fogalom, mindig el kell valakitől határolódni,

ha ezt a fogalmat használjuk. Na de, van a fogalom, és nem lehetett teljesen kidobni. Na, most mi a veleje, a lényege?

Trockij azt mondja, hogy Oroszországban egyetlen lehetőség van: ha nem fejlődhet a nyugat-európai minta szerint, akkor eredeti utat kell járnia, a proletárforradalom útját; nem lehet szembeállítani a polgári és a proletárforradalom útját, mert amikor Plehanov még forradalmár volt, akkor még ő is azt mondta – és tényleg így van, már a kilencvenes években azt mondta Plehanov –, hogy a polgári forradalom Oroszországban vagy mint munkásforradalom győz, vagy egyáltalán nem fog győzni. Ez szó szerint Plehanovtól jön, aki 1907-ben már nem osztotta ezt az álláspontját. Hát van olyan, hogy az ember nem osztja saját álláspontját egy idő után...

Erre emlékeztette Trockij Plehanovot, később Lenin is nem egyszer megtette ezt épp ebben a kérdésben is. Föl kell tenni a kérdést, hogy akkor mi a különbség Lenin és Trockij között? Hosszas kutatás... stb. A végeredményt tudom csak közölni, bár igazság szerint az az izgalmas, ami elvezet a végeredményhez, de akkor a hallgatóság öt perc múlva eltávozna. Úgyhogy azért csak a végeredményt közlöm, illetve azt, amit lényegében már Gramsci észrevesz. Miért közöljem "újólag", amikor Gramscinál meg van adva a válasz a lényegét tekintve? Ha valaki részletesen elemzi Lenin forradalom-elméletét, akkor

azt látja, hogy Lenin már 1905-1907-ben kimutatta, hogy nincs kínai fal a polgári és a szocialista forradalom között, kombinálódik a két forradalom, de eközben sokféle alternatívát tud felmutatni. A porosz fejlődéstől a farmergazdálkodásig mindent szemügyre vesz, megvizsgál, és azt mondja, hogy az orosz történelmen belül nagyon sokszínű alternatíva bontakozik ki.

Ugyanakkor Trockij egyenes utat látott. Mi az alap-probléma az alapkülönbség? Hát az, hogy az egyik koncepció alternatívákban gondolkodik, a másik pedig egyetlen lehetőségből indul ki. Ezzel kapcsolatban hadd idézzem Gramscit, mert tulajdonképpen itt tapint rá a dogmatizmus lényegére. /321-322. old./ Azt mondja: "Meg kell vizsgálni, hogy Bronstein – tudjátok, hogy Trockij eredeti neve Bronstein volt, a börtönőréről nevezte el magát Trockijnak, ez volt a börtönőr neve – híres elmélete a mozgalom permanenciájáról nem politikai tükörképe-e a manőverező háború elméletének..."

Itt egy rövid kitérőt kell tenni. A manőverező háború elmélete, azt gondolom, hogy Gramsci alapján itt a hallgatóság többségének ismert. Ez rendkívül lényeges dolog. Miért? Mert ez az állóháború-fogalomhasználat, zseniálisan belevilágít a valóságos problémák kellős közepébe. Vagyis hogy Trockij majd a permanens forradalom elméletét később nemzetközi permanens forradalom elméletévé növeszti /1931-ben bátran fel is vállal-

ja, hogy ő eljut a nemzetközi permanens forradalom elméletéhez/ gyakorlatilag egy olyan politikai utat, egy olyan forradalmi fejlődést vázol föl Nyugat-Európa számára, amilyent Oroszország végigjárt. Tehát állandóan van egy visszafordulás az Októberi Forradalomhoz, és Nyugat-Európa vonatkozásában csak ellenkező előjellel. Nem érzékeli azt, amit Gramsci tulajdonképp már nagyon korán, Leninre támaszkodva – mert hangsúlyozom, hogy Lenin ezt a problémát nagyon pontosan érzékelté – tehát, hogy nem érzékeli, hogy Nyugat-Európában egészen más lehetőségek és feladatok vannak a munkásmozgalom előtt, a proletárforradalom orosz útja, az az út, ahogyan az Oroszországban végigment, az úgy, abban a konkrét formában nem mehet végbe Nyugaton, mert Keleten az állam minden volt, a polgári forradalom meg kocsonyás halmazállapotú volt.

...Hát ezzel kezdi itt Gramsci, majd így folytatja: "Bronstein /Trocki/ emlékirataiban írja, hogy azt mondták neki, hogy elmélete helyesnek bizonyult tizenöt évvel később. És az epigrammára egy másik epigrammával válaszol. Elmélete; mint olyan valójában nem volt helyes sem tizenöt évvel előbb, sem tizenöt évvel később, hanem, ahogy a nyakas emberekkel szokott megtörténni nagy vonalakban kitalálta a dolgot, azaz igaza volt a legáltalánosabb gyakorlati előrehaladást illetően. Ez olyan, mintha valaki egy négyéves kislánynak megjósolja, hogy anya lesz, és amikor húszéves korában az lesz, így szól:

nem megmondtam előre? De arra már nem emlékszik, hogy négyesztendő korában meg akarta fosztani a szüzességétől, bizonyos lévén afelől, hogy a kislány anya lesz."

Na most itt természetesen Gramsci túloz, de hát az igazi polémiának ez a fajta túlzás szerves része, hiszen bizonyos értelemben az érvelés politikai hatékonyságát növeli. A továbbiakban kifejti, hogy "...azt hiszem, Ilici /ez Lenin/ megértette, hogy a keleten 17-ben győzelmesen alkalmazott manőverező háborúról át kell térni az állóháborúra, mert nyugaton csak ez lehetséges. Itt tudniillik ...keleten az állam minden volt, a polgári társadalom pedig kezdetleges és kocsonyás. Nyugaton az állam és a polgári társadalom között helyes volt a viszony, s valahányszor az állam megremegett, mögötte mindannyiszor azonnal feltűnt a polgári társadalom erőteljes szerkezete." Ezt másmódon úgy szokták fogalmazni, hogy Oroszországban elég volt Péterváron és Moszkvában átvenni a hatalmat ahhoz, hogy a régi társadalom alapvető politikai pillérei összeomoljanak. Na most, ha Németországban, vagy Nyugat-Európa más országaiban nem elég két nagy város bevétele, az azért van, mert a polgári társadalom struktúrái jóval szélesebbek, mélyebbek, kifejtettebbek; és más természetűek voltak, „mint Oroszországban. Tehát az orosz specifikum és a nyugat-európai specifikum világos megértése a kulcs. S kétségtelen, hogy ez Trockij elméletéből hiányzott, jóllehet törté-

nelmi elemzéseiben ezt mindig hangsúlyozta. De hát a történelmi analitika és a politikai elmélet ilyen ellentmondása nemcsak Trockij hagyatékában figyelhető meg. A "modellteremtő" sematizmus a politika síkján különös zavarokat idézhet elő.

Az elmélet és gyakorlat szétszakadásának kérdése alapvető probléma, akár a pragmatizmus, akár a dogmatizmus Gramsci-féle kritikáját elemezzük. A dogmatizmus számára – nagyon leegyszerűsítve – az "annál rosszabb a tényeknek" elv uralkodott, a pragmatizmus pedig a teóriát körülbelül úgy kezeli, ahogy az a pillanatnyi politikai szükségleteknek vélekedése szerint megfelel. Idéztük korábban, hogy a dogmatizmusnak van egy olyanfajta rendszertani hibája, hogy az elemzés mindig egy jóslatra fut ki, ugye Trockijnál is itt van egy jóslat, hogy majd "jön forradalom", de az oda vezető, az átmenetek és alternatívák iránti érzékenység az nincs jelen az analízisében. A pragmatizmusnál egy más probléma van, mint jeleztem. A dogmatizmus és a pragmatizmus egyszerre, egy közös formában jelenik meg. Na most az az érdekes, hogy amikor Gramsci az elmélet és gyakorlat szétszakadását Trockijnál vizsgálja, számomra úgy tűnik, – lehet rajta vitatkozni –, hogy tulajdonképp nem is annyira Trockijról van szó, hiszen Trockij akkor már nincsen a hatalomban. /1925. januárjában Frunze lesz a hadügyi népbiztos. Trockijt leváltják, innentől kezdve, gyakorlatilag már 24-ben döntő politikai vereséget szenved./

Tehát amikor elmélet és gyakorlat szétszakítottságáról beszél, ezt egy objektív folyamatként kell felfogni, mert se nemzetközi forradalom nincs, se semmi, hiányoznak a szocializmus megvalósításának előfeltételei Szovjet-Oroszországban, tehát – hadikommunizmus, NEP-váltás, sok minden mutatja – nem lehet a szocializmus megvalósítását napirendre tűzni. Ilyen körülmények között Gramsci a trockiji alternatívát az elméletnek és a gyakorlatnak egy téves szétszakításával vádolja.

Először nézzük meg, hogy mit ért Gramsci elmélet és gyakorlat egységén, és utána nézzük meg, hogy hogyan bírálja meg Trockij!. /Először a 93. aztán meg a 368. oldal./ A 93. oldalon: ez egy nagyon nagy gondolat, amely Lukácsnál is megvan, bár Lukács Györgyöt azzal szokták vádolni, hogy elmélet-gyakorlat, objektum-szubjektum azonossá tétele valamiféle polgári-hegeliánus filozófiai maszlag vagy hülyeség. Na most lássuk erről a kérdéstről Gramsci hogyan nyilatkozik. Ezt mondja: "Ha elmélet és gyakorlat azonosításának problémája felmerül, akkor az alábbi értelemben merül fel: egy meghatározott gyakorlat alapján hogyan konstruálhatunk olyan elméletet, amely – magának a gyakorlatnak a döntő elemeivel egybevéve és azonosulva – meggyorsítja az adott történelmi folyamatot, homogénebbé, koherensebbé, minden elemében hatékonyabbá téve a gyakorlatot: egyszóval maximálissá fokozva, vagy pedig, ha adva van egy bizonyos elméleti álláspont, hogyan szervezhetjük

meg a működtetéséhez nélkülözhetetlen gyakorlati elemet. Az elmélet és a gyakorlat azonossá tétele kritikai aktus, melynek révén a gyakorlat racionálisnak és szükségszerűnek, vagy az elmélet realiztikusnak és racionálisnak bizonyul. Ezért van az, hogy az elmélet és gyakorlat identitásának problémája kiváltképpen az úgynevezett átmeneti történelmi pillanatokban /amikor alternatívák között kell hirtelen dönteni – jegyzem meg zárójelben/, vagyis a gyorsabb átalakulások pillanataiban merül fel, amikor az elszabadult gyakorlati erők valóban igazolást követelnek, hogy hatékonyabbak és expanzívabbak lehessenek vagy pedig megsokasodnak az elméleti programok, amelyek szintén igazolást, realiztikus igazolást követelnek: alkalmasnak kell bizonyulniuk arra, hogy magukévá tegyék őket gyakorlati mozgalmak, amelyek csak így válhatnak gyakorlatibbá és reálisabbá."

Mármost az elmélet és gyakorlat egységének és azonosságának ilyen értelmű felfogása kétségtelenül 1924 körül már kiszorulóban volt Szovjet-Oroszországban. Ennek az okairól itt nem feladatomból szólani, hanem nézzük meg, hogy ezt a szétszakadást hogyan ítéli meg Gramsci. A 368. oldalon a termelés és a munka ésszerűsítéséről van szó. Erről két szót lehet itt szólani, bár ismert, de megjegyzem, hogy Trockij volt az úgynevezett iparosításnak az egyik lehangosabb és legagresszívabb képviselője 1923-tól, ami tulajdonképp hát nagyjából igaz is, de

Preobrazsenszkij volt annak teoretikusa. Na most, ettől függetlenül maga az iparosítás, mint probléma Sztálin törekvéseiből már a 20-as évek közepén sem hiányzott. Nagyon hamar fölmerül, hogy a honvédelmi szempontok és egyéb más szempontok miatt valamiféle gyorsított iparosításra Szovjet-Oroszországban előbb-utóbb szükség lesz. Ezzel összefüggésben mondja a következőket Gramsci a 368. oldalon. "Lényeges tartalma... abban állt, hogy "túl" határozottan... kívánta /Trockij/ túlsúlyra juttatni a nemzet életében az ipart és az ipari módszereket, meggyorsítani a külső kényszer eszközeivel a termelés fegyelmét és rendjét..."

Ezt akkor írja már Gramsci, amikor ez a folyamat kibontakozott, de az írás pontos keletkezése nem ismert. Hogyha bárki a teremben tudja, hogy mikor készült, szóljon. De egy biztos, hogy 1927. után, mert az a bizonyos Sztálin-idézet, ahol Gramsci Sztálinra hivatkozik, az a IX. kötetből egy beszélgetés, az 1927. szeptemberi. Ha mondjuk kiderülne, hogy 29 után írta, akkor már Buharinnak a sorsával is tisztában van. Ezért különösen érdekesek ezek a sorok. Tehát Trockijra vonatkoztatva írja: "...kívánta túlsúlyra juttatni a nemzet életében az ipart és az ipari módszereket, meggyorsítani a külső kényszer eszközeivel a termelés fegyelmét és rendjét, hozzáidomítani a szokásokat a munka szükségleteihez. Az irányzattal kapcsolatos összes problémák következtében

ennek szükségképpen a bonapartizmusnak egy formájába kellett volna torkollnia, ezért volt elkerülhetetlen az irányzattal való leszámolás. "Ez az a bizonyos dolog, amivel az elején kezdtem, más összefüggésben is egyébként visszajön ez a bonapartizmus-kérdés. Azt mondja tehát a bonapartizmus veszélyével fenyegető Trockij-féle pozícióval kapcsolatban, hogy: "Célkitűzései helyesek voltak, gyakorlati megoldásai azonban mélységesen hibásak..."

Ehhez tudni kellene persze, hogy ez az írás pontosan mikor keletkezett, akkor többet lehetne mondani magáról szövegről is. Objektíve mindenesetre a megvalósult sztálini fejlődésre vonatkoztatva mindez rendkívül érdekes. Így folytatja tovább: "Leone Davidovi /vagyis Trockij – K.T./ érdeklődése az amerikanizmus iránt: cikkei, vizsgálatai a "bit"-ről /ez a "bit" az életmódról, a mindennapi életről – K.T./ és az irodalomról: ez a sokágú tevékenység nem volt annyira széteső, mint gondolni lehetett volna, mivel az új munkamódszerek elválaszthatatlanok az élet, a gondolkodás és az életézés meghatározott módjától: nem érhetünk el sikereket az egyik téren, ha nincsenek kitapintható eredményeink a másikon." Gramsci folytatja Trockijjal való vitáját, és nemcsak vitáját: ugyanakkor el is ismeri, hogy itt egy nagyon érdekes és fontos szellemi-politikai örökséggel van dolgunk. Most nekem úgy tűnik, hogy az elméletnek és a gyakorlatnak az a szakadása, ami

végbemeget a húszas évek folyamán, és majd kiéleződik a harmincas években Szovjet-Oroszországban, s ugye az elmélet ismert szerepe a harmincas években, az nagyon nagy mértékben azokkal a tényezőkkel hozható összefüggésbe, amelyeket Gramsci maga is elemez.

Az az érdekes benne, és hogyha a Gramscit jól olvassuk és módszeresen, akkor kiderül, hogy nagyon világosan – és ez a legnehezebb egy tudományos elemzésben: ennél nincs nehezebb – az objektív és szubjektív mozzanatok szét tudja választani az analízisben. Egy történész számára ennél nehezebb feladat nem hiszem hogy van. Gramsci legalábbis kísérletet tesz erre. Hol teszi a legfontosabb kísérletet erre /hangsúlyozom, a sztálini fejlődésről van itt már szó, nem annyira Trockijról./ Hol teszi? Ott, ahol a szerves centralizmus fogalmáról értekeznek. Tehát így jön össze – valahol hangsúlyoztam, hogy eléggé mozaikszerű lesz, amit elmondok, de azért valahol, remélem, összefügg az egész dolog, amely arra a kérdésre fut ki, hogy a szocialista alternatíva hogyan tartható fenn. Mi a szocialista alternatívának a legfontosabb előfeltétele? Ide megy bele! És ez a szerves centralizmus vagy demokratikus centralizmus versus bürokratikus centralizmus probléma, ez annyira ismert, hogy csak röviden fogom idézni. Hogy fölfrissítsem a hallgatókban ezeket a rendkívül aktuális gondolatokat Gramscinál. 324. oldal, és most már tényleg lassan vége a félórának is. "A

bürokráciának és "optimális" megszervezésének kérdésével összefügg az úgynevezett "szerves centralizmus" és "demokratikus centralizmus" körüli vita is... Fel kell majd kutatni és megvizsgálni azokat a valóságos gazdasági és politikai viszonyokat, amelyek szervezeti formájukat, tagozódásukat és sajátképpen funkcionálisukat minden téren a szerves és demokratikus centralizmus különböző megnyilvánulásaiban lelik meg..." Kihagyok itt egy sor dolgot és csak a szervesség problémáját idézem. "A "szervesség" csak a demokratikus centralizmust illelheti meg, amely – mondhatnánk – mozgásban levő "centralizmus", azaz a szervezet szüntelen hozzáigazítása a valóságos mozgalomhoz az alulról jövő nyomás összeegyeztetése a felülről való irányítással..."

Ez az a probléma, amivel a bolsevik fejlődés a húszas évek végétől egyáltalán nem tudott mit kezdeni, az alulról jövő mozgásformák visszafejlődése indul meg, ami a harmincas években oda vezetett, hogy a bürokratikus centralizmus vált a "normális" formává. Gramsci pedig éppen a szocialista alternatívától idegen testként ragadta meg a visszafejlődést. Tehát Gramscinál a szerves centralizmus először is egy élő izgalom, és az alulról jövő nyomás összeegyeztetése a felülről jövő irányítással, "a tömeg mélyéről sarjadó elemek szüntelen beillesztése a folyamatosságot és a tapasztalatok rendszeres felhalmozódását biztosító vezetőapparátus szilárd kereteibe:

"szerves" centralizmus ez, mert számot vet a mozgalommal – amely szerves módja a történeti valóság feltárulásának – és nem merevül meg mechanikusan a bürokráciában..." stb., stb. Másutt úgy fogalmaz, hogy a szerves centralizmus mindig reális tömegszükségleteket elégít ki. Tehát fölmerül a szükségletek fogalma a szerves centralizmussal kapcsolatban. Így fogalmaz: "A demokratikus centralizmus sokféleképpen megtestesíthető, rugalmas formulát kínál: annyiban eleven, amennyiben szakadatlanul a szükségletek szerint értelmezik és hozzájuk igazítják..." /326. oldal/. Na most, kétségtelen, hogy a húszas évek végétől a demokráciának ez a felfogása a perifériára szorul, ilyen gondolatok idézése sem válik lehetővé, a demokratikus és bürokratikus centralizmus szembeállítás, amely a húszas évek elején megvan Leninnél és az egész bolsevik gondolkodásban, ez kihullik, és így, hogy úgy mondjam, az elmélet az emancipatorikus feladatait többé nem tudja ellátni.

Most már nem idézem, csak befejezésképp mondom, hogy az érdeklődők a 323. oldalon találják meg ennek az egész problémának azt a rendkívül sarkalatos pontját, hogy tudniillik a bürokratizmussal szemben egy nem hivatásos funkcionárius fogalmát ill. típusát állítja föl Gramsci, mint célt, mint lehetőséget, amely közvetlenül tömegmozgalomhoz, munkásmozgalomhoz kapcsolódik, valóságos politika, tehát olyan viszonyrendszer, ahol a politika nincs beszorítva egy terembe, hanem maguk az egyének azok, akik a politika közvetlen résztvevői.

Ha csak röviden is talán sikerült valamelyest jelezni, hogy mennyire aktuális a Gramsci elméleti örökség ama mozzanata is, amely Buharinon és Trockijon keresztül bizonyos elméleti eszközt ad a korabeli szovjet valóság megközelítésére, lehetőséget nyújt a szélesebb társadalmi-történelmi viszonyok megragadására is.

Köszönöm a figyelmet!